

REFLECTIES OVER BRUX., COD. 15138

OP het vlak van het onderzoek der laat-middeleeuwse boek-schriften liggen de meningen van de navorsers soms ver uit elkaar. Dergelijke opinieverschillen over een schrijffletter maken een approximatief juiste situering van een manuscript in tijd en ruimte moeilijk, vooral wanneer men uit de determinatie van een schrifttype alleen, argumenten haalt om de redactieperiode en -plaats van een handschrift vast te leggen.

In het concrete geval van *Brux., cod. 15138* is Dr. J.P. Gumbert uit Leiden er beslist van overtuigd dat de tekstletter een *Bastard Anglicana* is, en verwerpt hij als zodanig de door ons voorgestelde *fere bastarda*, die inderdaad uit Lieftincks nomenclatuur gehaald is. Hiermee is volgens de Leidse codicoloog de Engelse herkomst van de codex in kwestie, die ontstond omstreeks 1450, bewezen¹.

Nochtans bevredigt zijn naamgeving ons niet volledig. Eerlijkheidshalve moeten wij hieraan onmiddellijk toevoegen dat wij onze keuze ook niet helemaal gelukkig vonden, ofschoon ze o.i. de *littera* van het Brusselse handschrift het best benaderde.

Gumberts aanwijzing dat "het schrift... veeleer — men zie de lussen *b h l!* — onder [Lieftincks] categorie 'cursiva'" valt, kunnen we enerzijds onderschrijven; doch anderzijds moeten we erop wijzen dat eveneens de *fere bastarda* deze *cursiva*-elementen vertoont, dat bovendien ook de *g* zowel in haar schriftbeeld past als in dat van de *Bastard Anglicana*, en dat de *d* er nooit lussen heeft, wat dan weer toch een datering mogelijk maakt tussen 1430 en 1440. Blijft dan nog de 'in twee verdiepingen' om de Engelse oorsprong van de tekstletter, en hiermee van de codex, te bewijzen. O.i. volstaat het niet op grond van de gelijkenis van een paar letters met een, laat staan, typisch Engels schrift uit deze periode, te concluderen dat een manuscript in Engeland werd vervaardigd; ook al wijst de initiaalversiering, zoals Gumbert ze beschrijft, in die richting.

Heeft de historische context, waarin het handschrift tot stand

¹ Zie in dit tijdschrift, *supra*, p. 287-289.

kwam, inderdaad ook geen recht tot spreken? De codex is alleszins ontstaan in een tijd dat de contacten tussen de kartuizen van de Lage Landen en die van Engelse bodem een feit waren, en wel vanuit het continent. Zo denken Delaissé, Lovatt, en in mindere mate Ampe misschien, erover². Normaliter zullen deze ontmoetingen met zich een wederzijdse beïnvloeding op het gebied van het boekengebruik, en dus ook klaarblijkelijk op schrijftechnisch vlak teweeggebracht hebben. Nu is het evenwel moeilijk uit te maken in welke zin die invloed groter of kleiner is geweest. M.a.w. zich voornamelijk steunen op de schrijffletter om een categorische uitspraak te doen aangaande de origine van het desbetreffende manuscript, lijkt in deze concrete situatie een beetje voorbarig: de tekstletter is een sterke mengvorm van de uit onze streken bekende *cursiva*, met nochtans een reeds gereduceerde lusvorming van de *b*, *h* en *l* en het totale ontbreken van de krul bij de *d*, en van enkele typische Engelse trekken; daarenboven vindt men die enigszins verticale spitsvormigheid in de door Gumbert aangehaalde Engelse schriftvoorbeelden niet terug in onze codex alsook het brekingsverschijnsel komt in deze niet zo tot uiting en de penhouding blijkt er minder zwaar te zijn.

Hieraan een pasklare naam geven schijnt dan voorlopig niet aangewezen, zonder dat opnieuw, ondanks Lovatts verdiensten op dit gebied, een vergelijkende studie werd gemaakt van de teksten met de *Musica Ecclesiastica*-versie, die uiteindelijk toch de tekstoverlevering van de *Imitatio* vrij complex maakt.

Wanneer Lovatt het heeft over *English annotations dating from the late fifteenth century*³, dan lijkt dit normaal toch te betekenen dat het hier gaat om aantekeningen in de Engelse taal gesteld.

² A. Ampe, *De verspreiding der 'Imitatio Christi' als 'Liber internae consolationis qui vocatur Musica Ecclesiastica'*, in *Bijdragen over Thomas a Kempis en de Moderne Devotie uitgegeven ter gelegenheid van de vijf-honderdste sterfdag van Thomas a Kempis († 1471)*, (Archief- en Bibliotheekwezen in België, extranr. 4), Brussel en Zwolle, 1971, p. 169; Id., *L'Imitation de Jésus-Christ et son auteur. Réflexions critiques*, (*Sussidi Eruditi*, nr. 25), Rome, 1973, p. 25-26, n. 4.

³ R. Lovatt, *The 'Imitation of Christ' in Late Medieval England*, in *Transactions of the Royal Historical Society*, 1968, r. 5, dl. XVIII, p. 105, n. 1 en p. 117.

Omdat Lovatt echter op de eerste plaats aan schriftkwesties schijnt te denken, moet men wel inderdaad met Gumbert besluiten dat hij eigenlijk bedoelt dat de aantekeningen in een schrift van Engels type zijn aangebracht. Indien wij dus over Lovatts misleidend woordgebruik struikelden, willen wij hieraan toch toevoegen dat we in de beide gevallen waarop Gumbert wijst, mogelijk te doen hebben met een vorm van gebruiksschriften, waarin dergelijke nota's konden gesteld worden, en die bijgevolg moeten onderscheiden worden van de boekstijlschriften, al is de grens tussen deze niet altijd even duidelijk te trekken.

Klaarblijkelijk is de aantekening op het achterschutblad buiten tekstverband⁴ in een dergelijk schrift gesteld, wel duidelijk van een andere hand en later in de vijftiende eeuw te dateren dan de aanvullende tekstnotitie *conu(er)te(n)s* onderaan links op fol. 33v^o⁵; deze werd misschien gelijktijdig met de tekst of nadien bij een emendatie aangebracht in een letter die — zo komt het ons voor — nog een gebruiksschrift is, maar met enige stijl, een soort *cursiva*. Maar of die e 'vrij typisch Engels' is... ?

Wat ten slotte de bezitsaantekening op fol. 1r^o betreft⁶, wanneer ongeveer werd deze ingeschreven? Ook wij dachten aan een humanistisch schrijftype. Bij nadere overwegingen leek het ons dat zij niet zozeer in een stijlschrift was gesteld, maar integendeel omwille van haar kenmerkende individualiteit en omwille van de aard der notitie veeleer te beschouwen was als een lopend cursief gebruiksschrift van een strikt persoonlijke hand,

⁴ F. Hendrickx, *De handschriften van de kartuis Genadendal bij Brugge (1318-1580)*, in *Ons Geestelijk Erf*, 1973, dl. XLVII, p. 29, n. 98.

⁵ Zie plaat, *supra*, p. 288.

⁶ Zie plaat, *supra*, p. 288. — Gumbert leest ook de annotatie onder de tekst in *Brux., cod. 15138*, fol. 112v^o als een soort bezitsaantekening: *Hic liber sub christiani custodia est*; hij denkt hierbij aan een zekere Christiaan, monnik uit de late vijftiende eeuw, die het handschrift langdurig gebruikt heeft. We betwijfelen deze lezing. O.i. staat er *christi[an]am* i.p.v. *christiani* (F. Hendrickx, o.c., p. 21, n. 68): de eindletter *m*, waarvan het eerste been ietwat gescheiden staat van de twee volgende, vertoont duidelijk een slothaal tot onder de schrijflijn; vervolgens komt het ons voor dat deze notitie als een 'probatio penna' een symbolische betekenis heeft, wat we zouden afleiden uit de herhaling van de beginwoorden (*Hic liber sub.../Hic liber sub/*).

waarvan de datering benaderend dient bepaald te worden samen met de hulp van de gegevenheid der gebeurtenissen.

Waar Gumbert een datering in de XVe eeuw beslist afwijst, willen we ons graag bij zijn gezaghebbende mening aansluiten. Toch lijkt een dagtekening na ca. 1568 ons onmogelijk. In dat jaar immers gingen de Engelse kartuizers zich te Brugge in een eigen communauteit groeperen⁷ en zou toch, wanneer ze naar Lovatts gissing in 1546-47 het manuscript naar Genadendal hadden meegebracht⁸, bezitsoverdracht hiervan moeten hebben plaats gehad. Omstreeks die tijd zou dan ook o.i. ten allerlaatste de bezitsaantekening moeten aangebracht zijn.

Welke besluiten kunnen we uit deze enkele beschouwingen trekken? De redactie van het manuscript gebeurde zeker tussen 1430 en 1450. Een vergelijkend onderzoek van de *Musica Ecclesiastica*-teksten zal moeten helpen uitmaken of de plaats van opstel dan Vlaanderen (Brugge?) of Engeland was. Alleszins heeft het handschrift een rol gespeeld in de verspreiding van deze versie tussen het vasteland en Engeland, zodat het een ruime (hoelang?) periode onderweg was, alvorens Genadendal het voorgoed verwierf binnen de hierboven voorgestelde tijdsruimte.

F. HENDRICKX

⁷ Zie F. Hendrickx, o.c., p. 59, n. 194.

⁸ Toch blijven we eigenaardig vinden dat in dat geval de verzamelcatalogoog — voltooid in 1538, bij benadering evenwel (zie W. Lourdaux, *Het boekenbezit en het boekengebruik bij de Moderne Devoten*, in *Studies over het Boekenbezit en het Boekengebruik in de Nederlanden vóór 1600*, Brussel, 1974, p. 306) — drie traktaten vermeldt die de Londense kartuizers bij hun vlucht in 1546-47 naar Brugge hadden meegebracht, terwijl hij onze codex, indien deze Genadendal onder dezelfde omstandigheden had bereikt, niet opneemt. Juist om die reden lijkt het ons aannemelijker dat het handschrift reeds op een vroeger tijdstip (terug) in het Brugse kartuizerklooster was terechtgekomen na heel waarschijnlijk gedurende betrekkelijk lange tijd ingeschakeld te zijn geweest in het uitleenverkeer van de *Musica Ecclesiastica*-versie tussen het continent en Engeland. En hierin zou dan misschien weer een verklaring kunnen gevonden worden waarom de opsteller van de Roo-klooster-index, of nog beter dezes bronnen, het handschrift niet hebben aangehouden en vermeld. Maar met dit alles blijven we natuurlijk binnen het domein van gissing en hypothese.

SOMMAIRE

Le codicologue Dr. J.P. Gumbert de Leyde n'est pas d'accord avec notre identification de l'écriture du *Brux., cod. 15138*, c'est-à-dire la *Musica Ecclesiastica* des chartreux brugeois. D'après lui c'est une *Bastard Anglicana*, qui permet de dater le dit manuscrit ca. 1450 et de fixer son origine : l'Angleterre. Quant à nous, nous y voyons jusqu'à présent du moins une *ferè bastarda*.

Après quelques réflexions sur la *littera* nous préférons conclure que le codex fut certainement écrit entre 1430 et 1450, mais que l'écriture seule ne permet pas de déterminer exactement la provenance : la Flandre (Bruges?) ou l'Angleterre. Ceci exigerait, nous semble-t-il, une étude comparée de la tradition du texte contenant cette version de l'*Imitation*, car avant son intégration définitive par les chartreux brugeois dans la bibliothèque de leur couvent, au plus tard en 1568, notre manuscrit a contribué à la diffusion de la *Musica Ecclesiastica* dans le cadre des rapports culturels entre le continent et l'Angleterre.

Naschrift van de redactie

Na beide partijen in deze controverse aan het woord te hebben gelaten meent de redactie het debat wat haar betreft als afgesloten te mogen beschouwen.